

Θέατρο & Εκπαίδευση δεσμοί αλληλεγγύης

Γκόβας, Ν., Κατσαρίδου, Μ., Μαυρέας, Δ. (επιμ.). (2012).
Αθήνα: Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση
ISBN 978-960-9529-01-3

Theatre & Education *bonds of solidarity*

Govas, N., Katsaridou, M., Mavreas, D. (eds.). (2012).
Athens: Hellenic Theatre/Drama & Education Network
ISBN 978-960-9529-01-3

Λογοτεχνία και θεατροπαιδαγωγική: Η Τρικυμία αλλιώς

Μάρθα Κατσαρίδου & Koldobika G. Vío

i

Το άρθρο αυτό είναι ελεύθερα προσβάσιμο μέσω της ιστοσελίδας: www.TheatroEdu.gr
Εκδότης: Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση
Για παραγγελίες σε έντυπη μορφή όλων των βιβλίων: info@theatroedu.gr

This article is freely accesible via the website www.TheatroEdu.gr.
Published by the **Hellenic Theatre/Drama & Education Network**.
To order hard copies write to info@theatroedu.gr

ΔΙΑΒΑΣΤΕ ΤΟ ΑΡΘΡΟ ΠΑΡΑΚΑΤΩ
Read the article below

Το άρθρο αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθεί δωρεάν για έρευνα, διδασκαλία και προσωπική μελέτη. Επιτρέπεται η αναδημοσίευση μετά από άδεια του εκδότη.

Λογοτεχνία και θεατροπαιδαγωγική: Η Τρικυμία αλλιώς

Μάρθα Κατσαρίδου & Koldobika G. Vio

Περίληψη

Η συγκεκριμένη ανακοίνωση αφορά στη διδασκαλία της λογοτεχνίας μέσα από τη θεατροπαιδαγωγική μέθοδο. Το άρθρο εκτυλίσσεται σε δύο διαφορετικούς χρόνους. Ο πρώτος εντοπίζεται σε ένα πρόγραμμα διδασκαλίας της λογοτεχνίας μέσα από θεατρικές μεθόδους που πραγματοποιείται σε μια τάξη δημοτικού σχολείου διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στον Δενδροπόταμο της Θεσσαλονίκης ως μέρος μιας διδακτορικής διατριβής. Σε ένα δεύτερο χρόνο η εκπαιδευτικός-ερευνήτρια και ο θεατροπαιδαγωγός-σκηνοθέτης συνεργάζονται στο πλαίσιο ενός βιωματικού εργαστηρίου προκειμένου να αξιοποιήσουν τα αποτελέσματα της έρευνας και να προτείνουν σε εκπαιδευτικούς της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης μεθόδους διδασκαλίας της λογοτεχνίας με θεατροπαιδαγωγικά μέσα. Και στις δύο περιπτώσεις χρησιμοποιείται ως κύριο εργαλείο το θέατρο όπως και ως κοινό υλικό ένα βιβλίο, η γνωστή *Τρικυμία* του Ουίλιαμ Σαίξπηρ. Έτσι, σε δύο διαφορετικά εκπαιδευτικά πλαίσια προτείνονται θεατρικοί τρόποι και δραματικές τεχνικές για τη νοηματοδότησή του και την ανάλυση σημαντικών κοινωνικών θεμάτων που τίθενται στο έργο. Τέλος, το σαιξπηρικό έργο προσεγγίζεται μέσα από ποικίλες εκδοχές και μέσα: διασκευή για παιδιά, σύγχρονη μετάφραση του πρωτότυπου κειμένου, μεταφορά σε κόμικ και κινηματογραφικές ταινίες, καθώς και μουσική που γράφτηκε με έναυσμα την ιστορία του μεγάλου δραματουργού.

Λέξεις κλειδιά: λογοτεχνία, *Τρικυμία* του Σαίξπηρ, νοηματοδότηση, θεατροπαιδαγωγική μέθοδος, διαφορετικότητα.

Το παρακάτω άρθρο εκτυλίσσεται σε δύο διαφορετικούς χρόνους. Ο πρώτος εντοπίζεται σε ένα πρόγραμμα διδασκαλίας της λογοτεχνίας μέσα από θεατρικές μεθόδους που πραγματοποιείται στον Δενδροπόταμο της Θεσσαλονίκης ως μέρος μιας διδακτορικής διατριβής¹. Σε ένα δεύτερο χρόνο η εκπαιδευτικός-ερευνήτρια και ο θεατροπαιδαγωγός-σκηνοθέτης συνεργάζονται στο πλαίσιο ενός ειδικού εργαστηρίου προκειμένου να αξιοποιήσουν τα αποτελέσματα της έρευνας και να προτείνουν σε εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας μεθόδους διδασκαλίας της λογοτεχνίας με θεατροπαιδαγωγικά μέσα.

Απρίλιος 2008, Δενδροπόταμος, Θεσσαλονίκη

Βρισκόμαστε στην Δ' τάξη του 3ου Δημοτικού Σχολείου Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης Μενεμένης στη Θεσσαλονίκη. Το σχολείο στεγάζεται στον Δενδροπόταμο, μια φτωχή και υποβαθμισμένη περιοχή. Η έλλειψη υποδομών του σχολείου σε συνάρτηση με τη γεωγραφική του θέση επηρεάζουν τις προοπτικές σχολικής επιτυχίας (Μητακίδου & Τρέσσου 2007: 59). Η πλειονότητα του μαθητικού πληθυσμού είναι μαθητές Ρομά ελληνικής καταγωγής ενώ ένα μικρό ποσοστό αλλοδαποί-παλλινოსτούντες με χώρες προέλευσης την Αλβανία και τη Ρωσία. Αυτονόητο είναι τα αλλόγλωσσα παιδιά να έχουν ελλιπή γνώση της ελληνικής ως κυρίαρχης γλώσσας και διαφορετική κουλτούρα που πιθανώς συνεπάγεται ένα διαφορετικό κεφάλαιο γνώσεων και εμπειριών.

Αναλυτικότερα, η Δ' τάξη αποτελεί μια ιδιαίτερα πολυπολιτισμική τάξη, με διαφοροποιήσεις στις εθνότητες και στις θρησκευτικές αντιλήψεις των παιδιών. Επίσης, υπάρχουν δύο μαθητές με διαγνωσμένη δυσλεξία καθώς και παιδιά με διαφορετικό επίπεδο στη χρήση της ελληνικής γλώσσας, γεγονός που επηρεάζει τη σχολική τους επίδοση. Εύλογα, σε αυτό το πολυπολιτισμικό πλαίσιο, μεταξύ των παιδιών της τάξης αναπτύσσονται διαφορετικές οπτικές για τη ζωή και κάθε μαθητής φέρει προσωπικά βιώματα και εμπειρίες αλλά ταυτόχρονα δυσκολίες και προβληματισμούς.

Στο σημείο που είμαστε έχουν προηγηθεί επτά μήνες διεξαγωγής ενός αναγνωστικού προγράμματος που έχει ως στόχο την προώθηση της φιλαναγνωσίας, τη δημιουργία ανεξάρτητων και κριτικών αναγνωστών και

τη μεταξύ τους επικοινωνία μέσα από αναγνωστικές κοινότητες. Αναλυτικότερα, το δημοσιευμένο αναγνωστικό πρόγραμμα «*διαβάζοντας λογοτεχνία στο σχολείο...*» που αποτελεί μια νέα πρόταση διδασκαλίας από την Ομάδα Έρευνας για τη Διδασκαλία της Λογοτεχνίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, (Αποστολίδου, Καπλάνη & Χοντολίδου 2002), δίνει έμφαση στην κοινωνική και πολιτισμική εμπειρία κάθε μαθητή. Το πρόγραμμα, βασίζεται στις αρχές της μεθόδου project, είναι οργανωμένο σε διδακτικές ενότητες και προτείνει την ανάγνωση ολόκληρων βιβλίων. Οι δραστηριότητες ανάγνωσης που προτείνει οργανώνονται σε τρεις φάσεις:

- α) Την αφύπνιση του ενδιαφέροντος των μαθητών πάνω στο θέμα.
- β) Την κυρίως αναγνωστική. Αφορά στη δημιουργία αναγνωστικών ομάδων, το διάβασμα των βιβλίων και την προετοιμασία της παρουσίασής τους.
- γ) Την παραγωγή ατομικών και ομαδικών εργασιών που σκοπό έχουν την παρουσίαση της άποψης και της εμπειρίας των παιδιών πάνω στο θέμα.

Καθώς το πρόγραμμα αφήνει πολλά περιθώρια σύνδεσης της λογοτεχνίας με άλλες τέχνες, γίνεται μια προσπάθεια να εφαρμοστεί η θεατροπαιδαγωγική μέθοδος. Από την έναρξη του αναγνωστικού προγράμματος στην αρχή της σχολικής χρονιάς οι μαθητές της τάξης έχουν έρθει σε επαφή με βασικά στοιχεία του θεάτρου (Ο' Toole 1992: 13-46) καθώς και με μια σειρά τεχνικών δραματοποίησης (Neelands & Goode 2000), χαρακτηριστικά που δανείζεται η θεατροπαιδαγωγική. Η δομή που ακολουθείται στη θεατροπαιδαγωγική μέθοδο και που θέτει ως κύριο στόχο την προώθηση της ανάγνωσης της λογοτεχνίας και της εμβάθυνσης σε αυτή, είναι η εξής:

- 1) Το *προκείμενο*, δηλαδή την αρχική προετοιμασία της τάξης. (Ο' Neill 1995: 19).
- 2) Τη συνάντηση με το λογοτεχνικό κείμενο και την εισαγωγή του δραματικού στοιχείου.
- 3) Την ανταπόκριση-παραγωγή λόγου των παιδιών μετά την ανάγνωση.

Σαφώς, σε μια πολυπολιτισμική τάξη όπου οι προκαταλήψεις και οι κοινωνικές ανισότητες αποτελούν την κοινή καθημερινότητα, οι βασικές αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι απαραίτητες. Έτσι, συνδυάζοντας την προσέγγιση της κοινωνικής δράσης του Banks (Banks 2004: 61-64) και την *Κριτική Πολυπολιτισμικότητα* των Kincheloe και Steinberg (Kincheloe & Steinberg 1997: 43), το αναγνωστικό πρόγραμμα θέτει ως στόχο και την ενδυνάμωση των μαθητών.

Το αναγνωστικό πρόγραμμα έχει ξεκινήσει από τον Σεπτέμβριο με μια προκαταρκτική φάση, διάρκειας εννιά δώρων συναντήσεων. Στόχος της είναι η εισαγωγή της τάξης στη θεατροπαιδαγωγική μέθοδο και η προώθηση των αρχών της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης μέσα από παιχνίδια συνεργασίας και αυτοσχεδιασμού (Παπαγεωργίου 2002, Άλκηστις 1989: 42-46, 52-56, Κουρετζής 1991: 105-113). Μέσα από παιχνίδια ρόλων οι μαθητές έρχονται σε μια πρώτη επαφή με το Άλλο και προσπαθούν να κατανοήσουν τη θέση του και τα κοινωνικά ζητήματα που προκύπτουν ανακαλώντας τις δικές τους εμπειρίες και βιώματα. Διαβάζονται αποσπάσματα λογοτεχνικών κειμένων ή παραμυθιών από την εκπαιδευτικό-ερευνήτρια που παρουσιάζουν ως πρωταγωνιστές ήρωες διαφορετικούς ως προς την εμφάνιση, το χρώμα, τη γλώσσα, την οικονομική κατάσταση, την κοινωνική συμπεριφορά ή άλλες ιδιαιτερότητες. Στόχος είναι να οδηγηθούν τα παιδιά στη συνειδητοποίηση της πολιτισμικής ταυτότητας, με στόχο την ομαλή τους ένταξη στην εκπαιδευτική διαδικασία (Άλκηστις 2008: 103).

Η επίσημη έναρξη του προγράμματος γίνεται με την πρώτη φάση, η οποία είναι και η χρονικά εκτενέστερη με συνολική διάρκεια δεκατρείς δώρες συναντήσεις. Το θέμα με το οποίο τα παιδιά επιλέγουν να ασχοληθούν είναι το «Το ταξίδι». Έτσι μπορούν να έρθουν σε επαφή με διάφορα γνωστικά αντικείμενα εντός ή εκτός του αναλυτικού προγράμματος. Άλλωστε, το μάθημα της λογοτεχνίας προσφέρεται ως εργαλείο προσέγγισης, διερεύνησης και ανάλυσης μιας σειράς γνωστικών αντικειμένων. Τα κείμενα προσεγγίζονται είτε μέσα από φωναχτή ανάγνωση από την εκπαιδευτικό-ερευνήτρια, είτε μέσα από σιωπηλή ανάγνωση των παιδιών σε ομάδες. Σε κάθε ανάγνωση κειμένου τα παιδιά έχουν την τάση ή την ανάγκη να εστιάσουν σε ήρωες διαφορετικούς, που εκπροσωπούν το Άλλο: στον πρόσφυγα και τον μετανάστη, στον δούλο ή τη γυναίκα της Αρχαίας Ελλάδας, στον ιθαγενή στα ταξίδια των εξερευνήσεων. Η νοηματοδότηση, δηλαδή, των κειμένων χαρακτηρίζεται από τις δικές τους ανάγκες, εμπειρίες, βιώματα.

Απρίλιος 2008. Βρισκόμαστε τώρα στη δεύτερη φάση, που στοχεύει στην ανάγνωση ολόκληρων λογοτεχνικών βιβλίων από τους μαθητές. Η συνολική της διάρκεια είναι έξι δίωρες συναντήσεις. Καθένα παιδί διαλέγει ένα βιβλίο από τα προτεινόμενα και σύμφωνα με την επιλογή του σχηματίζεται η κάθε ομάδα. Το βιβλίο διαβάζεται ολόκληρο –όχι αποσπασματικά– στο σπίτι του κάθε παιδιού, στον ελεύθερο του χρόνο –και όχι σε σχολικό. Σε ένα επόμενο στάδιο, σε καθεμιά ομάδα προτείνονται δραστηριότητες για το βιβλίο της, βασισμένες σε ήδη γνωστές τεχνικές δραματοποίησης, με τις οποίες θα εμπλουτιστεί η τελική παρουσίαση. Η δόμηση της δραματοποίησης γίνεται με τη *δημιουργία επεισοδίων*, βασισμένων πάντα στο θέμα του συγκεκριμένου βιβλίου (Αυδή & Χατζηγεωργίου 2007: 68). Σχεδιάζονται, δηλαδή, για κάθε ομάδα, δραστηριότητες βασισμένες σε ποικίλες τεχνικές δραματοποίησης, δραστηριότητες προφορικές ή γραπτές, ομαδικές ή ατομικές. Οι δραστηριότητες προϋποθέτουν την ανάγνωση των βιβλίων και διευκολύνουν τους μαθητές στη νοηματοδότηση των κειμένων, στην κριτική τους τοποθέτηση και στη βίωση ποικίλων καταστάσεων.

Έτσι, προτείνονται τα εξής λογοτεχνικά βιβλία: *Η Σοφί ταξιδεύει* (Λεμπλάν 1998), *Και ταξίδι μαγικό με τη Μάγια το τολμώ* (Μπλάκερ 2005), *ο Ναυαγός Κοκκινοτρίχης* (Τριβιζάς 1985) και *Η Τρικυμία* του Σαίξπηρ σε διασκευή για παιδιά (Σαίξπηρ 1996). Εκτός από τη σχετική θεματική τους –το ταξίδι, τα συγκεκριμένα βιβλία επιλέγονται καθώς δίνουν τη δυνατότητα για διερεύνηση ποικίλων κοινωνικών θεμάτων και για γνωριμία ή εξοικείωση με το Άλλο ενώ δίνουν την ευκαιρία για εμπάθνηση διαφορετικών γνωστικών αντικειμένων. Οι δραστηριότητες, αποτελούν περισσότερο προτάσεις για τα μέλη της κάθε ομάδας, καθώς αφήνουν το περιθώριο επιλογής, τροποποίησης ή και απόρριψης εκ μέρους των μαθητών.

Ένα από τα βιβλία που προτείνεται είναι η *Τρικυμία* του Σαίξπηρ. Ως *προκείμενο* – πριν την ανάγνωση – δίνεται η εικόνα του εξώφυλλου του παιδικού βιβλίου, που παρουσιάζει τους δύο ήρωες, τον Πρόσπερο και την κόρη του Μιράντα, «τρομαγμένους» και «αποκλεισμένους» – όπως αναφέρει η τάξη – μέσα σε μια βάρκα που κινδυνεύει. Τα παιδιά αυθόρμητα μπαίνουν σε μια διαδικασία υποθέσεων και εκδηλώνουν την επιθυμία να πληροφορηθούν την ιστορία. Δύο εθελοντές χρησιμοποιώντας τις τεχνικές της *παγωμένης εικόνας* και της *ανίχνευσης της σκέψης* κάνουν υποθέσεις και εκφράζουν τον εσωτερικό κόσμο των δύο ηρώων. Όλη η τάξη κάνει υποθέσεις μέχρι που η εκπαιδευτικός-ερευνητρια επιλέγει να διαβάσει ένα μικρό απόσπασμα του βιβλίου, το σημείο όπου ο Πρόσπερο αποκαλύπτει στην κόρη του ότι ήταν δούκας του Μιλάνου και ότι και οι δύο υπήρξαν θύματα εξορίας, καθώς ο αδερφός του Αντόνιο και ο βασιλιάς της Νάπολης Αλόνσο συνωμότησαν εναντίον του για να του αφαιρέσουν την εξουσία. Το θέμα της προδοσίας και της εξουσίας δείχνει να απασχολεί ιδιαίτερα τα παιδιά, καθώς θέλουν να επιλέξουν το συγκεκριμένο βιβλίο. Βέβαια, σε αυτό συντελεί η πλούσια εικονογράφηση και το μεγάλο μέγεθος του βιβλίου. Για να γίνει πιο έντονο το θέμα της προδοσίας, διαβάζεται στην τάξη ένα φανταστικό γράμμα, διδακτικό εύρημα της εκπαιδευτικού-ερευνητριας, που υπογραφόταν από τον Αντόνιο και με το οποίο ανέφερε στον συνεργάτη του Αλόνσο την επιτυχία του σχεδίου εξόντωσης του Πρόσπερο. Με το τέλος του προκείμενου αναφέρεται στην τάξη ότι δώδεκα χρόνια μετά, λόγω μιας τρικυμίας, όλοι οι ήρωες θα συναντηθούν σε ένα ερημονήσι, όπου αφέντης είναι ο Πρόσπερο. Η πλειονότητα της τάξης, τονίζοντας την επιθυμία της για «εκδίκηση» ή «αποκατάσταση της δικαιοσύνης», δείχνει και την προτίμησή της για το βιβλίο. Τελικά, τέσσερις από τους δεκαοχτώ μαθητές –και οι τέσσερις Ρομά– είναι εκείνοι που θα αποτελέσουν την ομάδα της Τρικυμίας.

Ένα από τα πρώτα θέματα που χρειάζεται να γίνει σαφές στα παιδιά είναι η διευκρίνιση των όρων μετάφραση και διασκευή. Η εκπαιδευτικός-ερευνητρια αφού αναφέρεται στα είδη των διασκευών, μιλά για την περίπτωση της Τρικυμίας, ενός έργου που γράφτηκε αρχικά για ενήλικες και διασκευάστηκε για το παιδικό κοινό, και επισημαίνει κάποια βασικά στοιχεία και προϋποθέσεις μιας διασκευής (Κανατσούλη 1997: 129-132). Η ομάδα δείχνει ιδιαίτερο ενθουσιασμό για ένα έργο που γράφτηκε πολλά χρόνια πριν, δηλαδή, γύρω στα 1611-1612 (Σαίξπηρ 1993: 38-40, Καραγιώργος 1992: 11-12) και μάλιστα δύο παιδιά δείχνουν ενδιαφέρον για το πρωτότυπο έργο του Ουίλιαμ Σαίξπηρ.

Στις επόμενες έξι συναντήσεις η ομάδα ασχολείται με κάποιες από τις προτεινόμενες τεχνικές δραματοποίησης ενώ προτείνει και δικές της, προκειμένου να νοηματοδοτήσει το σαιξπηρικό έργο και να το παρουσιάσει αργότερα στην υπόλοιπη τάξη. Οι μαθητές επιλέγουν την τεχνική *χάρτη της ιστορίας*, δηλαδή ζωγραφίζουν τον χάρτη του νησιού και σε διαφορετικά του μέρη τοποθετούν όλους τους ήρωες, όπως αυτοί περιγράφονται στο βιβλίο μετά το ναυάγιο. Η συγκεκριμένη τεχνική βοηθά τα παιδιά, όπως τα ίδια αναφέρουν «να έχουν την υπόθεση όλου του έργου μπροστά τους».

Το πρώτο θέμα που ενδιαφέρει τα παιδιά είναι η έννοια της κατανόησης και της συγχώρεσης. Έτσι, αποφασίζουν να τοποθετήσουν στην *καρέκλα των αποκαλύψεων* τον «αδικημένο» Πρόσπερο. Οι περισσότερες ερωτήσεις τους αφορούν τον βαθμό που ο Πρόσπερο έχει συγχωρήσει τον αδερφό του ή προσδοκεί ακόμη εκδίκηση. Επιλέγουν τη συγχώρεση και αδελφοποίηση των δύο ηρώων. Δημιουργούν ένα «μεγαλόκαρδο» Πρόσπερο που δέχεται τη μετάνοια του αδερφού του και έναν μετανιωμένο αδερφό που αναγνωρίζει την αξία της οικογένειας. Μάλιστα προβαίνουν σε ένα δραματικό εύρημα: αναφέρονται σε ένα γράμμα συγγνώμης του

Αντόνιο προς τον Πρόσπερο. Η παραγωγή κειμένου με το γράμμα σε ρόλο αποτελεί την επόμενη δραστηριότητα των παιδιών: εδώ εξηγούνται οι λόγοι για τους οποίους ο πρώτος ήρωας ζήλευε τον δεύτερο. Το γράμμα κλείνει με τη μετάνοια του Αντόνιο.

Προκειμένου να υπογραμμιστεί το Άλλο και να τεθούν θέματα διαφορετικότητας, γίνεται η γνωριμία και εμπάθση σε δύο ιδιαίτερους ήρωες της Τρικυμίας, στους Άριελ και Κάλιμπαν. Επιλέγεται συμπληρωματικό απόσπασμα από το πρωτότυπο κείμενο της Τρικυμίας, όπου διαφαίνονται οι σχέσεις των δύο με τον Πρόσπερο και δίνονται οι ιστορίες τους (Σαίξπηρ 1998: 55-59, 90-92): ο πρώτος, ένα αέρινο πνεύμα που υπηρετεί τον Πρόσπερο καθώς εκείνος του χάρισε την ελευθερία του από τα μάγια της κακιάς Σικοράζας και ο δεύτερος, ο τερατόμορφος γιος της μάγισσας, πρώην αφέντης του νησιού και νυν σκλάβος του Πρόσπερο, που επιθυμεί να σκοτώσει τον αφέντη του.

Τα παιδιά προχωρούν στο περίγραμμα χαρακτήρα των δύο ηρώων. Ζωγραφίζουν τον Άριελ, αρκετά κοντά στην εικονογράφηση του βιβλίου, γεγονός που πιστοποιεί τη δύναμη της εικόνας και του χαρίζουν κυρίως θετικούς χαρακτηρισμούς: «καλός/ γενναίος/ συμπαθητικός/ ευγενικός/ διαφορετικός/ αποζητά την ελευθερία του και κάνει τα πάντα γι' αυτή/ ταλαιπωρημένος/ δυστυχώς σκλάβος». Αμφιλεγόμενος χαρακτήρας ο Κάλιμπαν: η ζωγραφιά του θυμίζει πάλι την εικονογράφηση του βιβλίου, όμως οι χαρακτηρισμοί στο πρόσωπό του είναι αρνητικοί και θετικοί: από τη μια «τέρας/ κακός/ πρωτόγονος/ φτωχός/ ασυμπάθητος/ σκληρόκαρδος», από την άλλη «αδικημένος/ βασανισμένος/ πρώτος ιδιοκτήτης του νησιού που κάνει όλες τις δουλειές/ δεν φταίει σε τίποτα ο ίδιος αλλά η μητέρα του η Σικοράζα».

Οι μαθητές διαφωνούν μεταξύ τους και η εκπαιδευτικός-ερευνήτρια, εκμεταλλευόμενη τη διαφωνία, διαβάζει ένα απόσπασμα σχετικό με το θέμα του «αποικισμού και της αποικιοκρατίας» στην Τρικυμία. Δίνεται το ιστορικό πλαίσιο της εποχής, δηλαδή του δέκατου έκτου αιώνα, ενός αιώνα που για την Αγγλία αποτέλεσε το ξεκίνημα της αποικιοκρατικής πολιτικής: οι Άγγλοι επενδύουν στην ανάπτυξη της ναυπηγικής και της ναυτιλίας καθώς συνειδητοποιούν το μεγάλο οικονομικό όφελος που θα έχουν από την εμπορική εκμετάλλευση του πλούτου των χωρών που τότε ανακαλύπτονταν. Ήδη Βρετανοί έχουν αναμειχθεί στο δουλεμπόριο. Η μεθοδευμένη αποικιοκρατική πολιτική που ακολουθείται απέναντι στους εξωτικούς λαούς υποδηλώνει την αντιμετώπισή τους ως φυλετικά υποδεέστερων, απολίτιστων, άγριων. Αυτή η αντιμετώπιση των άλλων ως κατώτερων αποτέλεσε τη θεωρητική βάση ή καλύτερα τη δικαιολογία για την απάνθρωπη εκμετάλλευσή τους (Κροντήρη 2002: 163-164).

Σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο γίνεται αναφορά στον Κάλιμπαν, που ενώ αρχικά ήταν ο μοναδικός άρχοντας του νησιού, αναγκάζεται να μετατραπεί σε δούλο του Πρόσπερο. Διαβάζεται από την εκπαιδευτικό-ερευνήτρια μια κριτική του Μάριου Πλωρίτη για το θέμα της αποικιοκρατίας στην Τρικυμία². Άμεση είναι η αντίδραση της τάξης που στην πλειονότητά της αρχίζει να αντιμετωπίζει τον Κάλιμπαν με μια νέα οπτική, κυριαρχεί μια κριτική στις συνθήκες όπως και μετατόπιση απόψεων: «είναι καλός γιατί πέρασε πολλά/ η μάνα του φταίει για όλα/ είναι καλός εσωτερικά αλλά τέρας εξωτερικά/ δεν τον συμπαθείτε αλλά τον λυπάστε. Πατι αν τον συμπαθείτε τον δέχεστε όπως είναι/ δεν έχει σημασία η εξωτερική εμφάνιση αλλά το πώς είναι κάποιος εσωτερικά και τι του έχει συμβεί/ και ο κακός πρέπει να έχει την ευκαιρία του να τον γνωρίσουμε καλύτερα και να μάθουμε γιατί αντιδρά έτσι».

Γίνεται μια προσπάθεια να επιλεγεί ο δημοφιλέστερος ήρωας μεταξύ του Άριελ, Κάλιμπαν και του Πρόσπερο. Η ομάδα χρησιμοποιεί την τεχνική υποστήριξη θέσης και εμπλέκει όλη την τάξη. Όλοι καλούνται να σταθούν δίπλα στον ήρωα που υποστηρίζουν περισσότερο, όμως οι απόψεις των παιδιών μεταβάλλονται διαρκώς. Συνήθως υποστηρίζουν τον χαρακτήρα που θεωρούν πιο αδύναμο, πιο αδικημένο. Τελικά, οι περισσότεροι υποστηρίζουν τον Άριελ, ακολούθως τον Κάλιμπαν και τελευταίο τον Πρόσπερο για τον οποίο ισχυρίζονται «δεν έχει ανάγκη/ είναι ο πιο δυνατός/ είναι ο αφέντης/ έχει τους άλλους δύο σκλάβους».

Ο χαρακτήρας του Πρόσπερο όπως και το θέμα της προδοσίας απασχολεί ιδιαίτερα τα παιδιά, που ζητούν

πραιτέρω πληροφορίες. Έτσι, διαβάζεται από την εκπαιδευτικό-ερευνήτρια ένα δεύτερο απόσπασμα από το πρωτότυπο κείμενο: το σημείο που ο Πρόσπερο εξομολογείται στην κόρη του, με κάθε λεπτομέρεια, το σχέδιο συνομωσίας και εξόντωσης που ο αδερφός του Αντόνιο κατέστρωσε εις βάρος του (Σαίξπηρ 1998: 48-52). Ακολουθώντας τα παιδιά προβαίνουν στο *περίγραμμα χαρακτήρα* του ήρωα. Τον ζωγραφίζουν «ψηλό/ λιγνό/ με μεγάλα μουστάκια», όπως εικονίζεται στη διασκευή για παιδιά. Τον χαρακτηρίζουν «ευγενικό, άτυχο, ευκολόπιστο», όπως και «καλό γιατί άφησε τελικά την κόρη του να παντρευτεί τον Φερδινάνδο» αλλιώς «...θα έπρεπε ο Φερδινάνδο να κλέψει τη Μιράντα». Όμως, δεν λείπουν και κάποια αρνητικά σχόλια «κακός που άφησε τον λαό του για τα βιβλία του/ δεν έπρεπε να αφήσει τον ρόλο του στην εξουσία/ ήταν μεγάλο λάθος να προτιμήσει τα μαγικά από τον λαό του». Του προσφέρουν και συμβουλές: «να μην είναι ευκολόπιστος/ να ακούει τα παράπονα του λαού του/ να συμπεριφέρεται και ο ίδιος καλά στον Άριελ και να μην τον εκμεταλλεύεται γιατί έτσι θα είναι και ο ίδιος κακός». Δεν διστάζουν να δείξουν μια αυστηρή κριτική και να του επιρρίψουν ευθύνες για τα λάθη του.

Ακολουθεί το *περίγραμμα χαρακτήρα* του «κακού αδερφού του Πρόσπερο», Αντόνιο. Τα παιδιά τον ζωγραφίζουν και τον χαρακτηρίζουν «άσχημο, κακό, εκμεταλλευτή και ψεύτη» ενώ τον συμβουλεύουν «να μην προτιμάς την εξουσία αλλά τον αδερφό σου που είναι για πάντα/ να υπολογίζεις περισσότερο την οικογένειά σου παρά τη δόξα». Διακρίνεται, δηλαδή, ο σεβασμός που τρέφει η ομάδα για τον θεσμό της οικογένειας. Σημειώνεται ότι σε όλους τους προηγούμενους χαρακτηρισμούς έτσι και τώρα, τα παιδιά χρησιμοποιούν και λέξεις ή φράσεις στη μητρική τους γλώσσα, στη ρομανί –στην προκειμένη περίπτωση τον χαρακτηρίζουν «νασούλ» και «μπετέρη» που σημαίνει κακός και άχρηστος αντίστοιχα. Στόχος είναι να αποκτήσουν δύναμη, ασφάλεια και αυτοεκτίμηση, ώστε να αναφέρονται ελεύθερα στη μητρική τους γλώσσα.

Χρησιμοποιήθηκαν και άλλες τεχνικές όπως *δραματοποιημένη αφήγηση μιας παρελθοντικής (flashback) σκηνής, το γράμμα σε ρόλο* αλλά αξίζει να γίνει ειδική αναφορά στην τεχνική *ο μανδύας του ειδικού*, μια τεχνική που τους βοηθά να αποκτήσουν γνώσεις: σε ρόλο ειδικών θεατρολόγων καλούνται να κάνουν μια έρευνα για τη ζωή και το έργο του συγγραφέα Ουίλιαμ Σαίξπηρ, προκειμένου να προετοιμάσουν ένα εισαγωγικό σημείωμα για το πρόγραμμα μιας σαιξπηρικής παράστασης. Το υλικό το παρέχει η εκπαιδευτικός-ερευνήτρια, η οποία βρίσκεται σε ρόλο –*δάσκαλος σε ρόλο* – της υπεύθυνης της παράστασης που αναθέτει στα συγκεκριμένα παιδιά το εισαγωγικό σημείωμα.

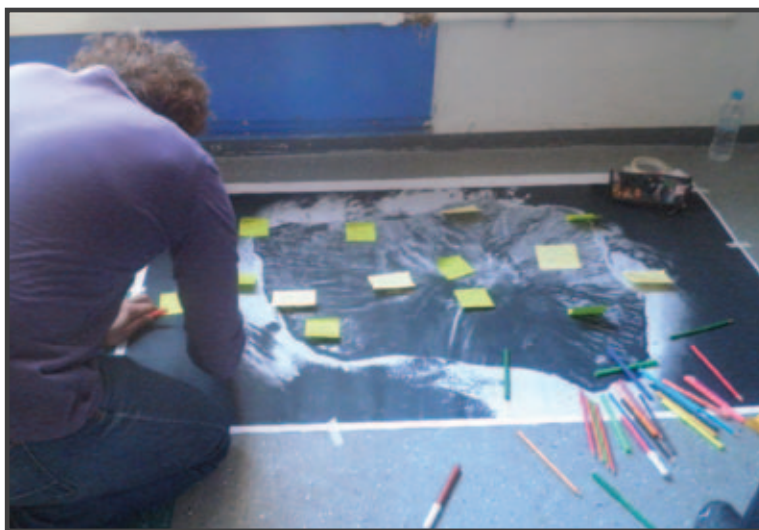
Μέσα από τις τεχνικές δραματοποίησης τα παιδιά καταφέρνουν να νοηματοδοτήσουν το βιβλίο τους, να αναφερθούν σε δικές τους σκέψεις, εμπειρίες και έθιμα και τελικά να ασχοληθούν με αυτό ως αναγνωστική ομάδα. Οι τεχνικές δραματοποίησης λειτουργούν αρκετές φορές ως κίνητρο για συμμετοχή στην ομάδα και για ανάγνωση του βιβλίου. Επιπλέον, η συνεργασία της ομάδας περιορίζει την επιβολή ενός νοήματος και λειτουργεί λιγότερο αγχωτικά για τους πιο αδύναμους αναγνώστες. Τελικά οι τρεις από τους τέσσερις μαθητές Ρομά ολοκληρώνουν το βιβλίο ενώ μία μαθήτρια διαβάζει περισσότερο από το μισό. Μετά την παρουσίαση του βιβλίου στην τάξη, πολλοί είναι οι συμμαθητές τους που επιθυμούν να διαβάσουν –πέρα από το δικό τους βιβλίο – την Τρικυμία.

Νοέμβριος 2012, Αθήνα

Τέσσερις χρωματισμοί στην αίθουσα, τέσσερα οπτικοακουστικά ερεθίσματα, τέσσερις θεματικές γωνίες. Όλα ζητήματα μείζονος σημασίας που τίγονται στο αριστούργημα του Ουίλιαμ Σαίξπηρ, την Τρικυμία. Το οπτικοακουστικό υλικό αποτελείται από προβολή video, φωτογραφίες, εικόνες, ηχητικό ντοκουμέντο, installation, μουσική, στίχους από το πρωτότυπο κείμενο. Κάθε συμμετέχων του εργαστηρίου – εκπαιδευτικοί της πρωτοβάθμιας ή δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης -δάσκαλοι, φιλόλογοι, θεατρολόγοι ή φοιτητές – έχει

τον προσωπικό του χρόνο στον διαμορφωμένο χώρο καθώς εισέρχεται μόνος ή σε ζευγάρι στην αίθουσα. Στην έξοδο, σε χαρτί του μέτρου αποτυπώνεται ο χάρτης ενός νησιού, συγκεκριμένα της Στρόμπολης³. Εκεί κάθε συμμετέχων αποτυπώνει τις καταθέσεις που θέλει να μοιραστεί από την ως τώρα κοινή εμπειρία: σκέψεις, ιδέες, συναισθήματα, στίχους, τραγούδια. Με τον εμπλουτισμένο πλέον χάρτη ως πρωτόλειο, ξεκινά το ταξίδι της Τρικυμίας.

Με τη συγκεκριμένη είσοδο των συμμετεχόντων στο εργαστήριο της Συνδιάσκεψης προσπαθούμε να δώσουμε το *προκείμενο* του βιβλίου με ένα μαγικό τρόπο, αφού άλλωστε η *μαγεία* αποτελεί ένα από τα θέματα που συμπυκνώνει η Τρικυμία (Πλωρίτης 2002: 303). Ένα πολύ δύσκολο σημείο για μας είναι να επιλέξουμε ποια από τα μεγαλειώδη θέματα της Τρικυμίας θα συζητήσουμε με την ομάδα στο περιορισμένο χρονικό διάστημα του εργαστηρίου. Βασική επιθυμία η ανάλυση κοινωνικών ζητημάτων και η ανάπτυξη δεσμών αλληλεγγύης. Θέματα εξουσίας, φιλίας, προδοσίας, συγχώρεσης, ελευθερίας, διαφορετικότητας, αποικιοκρατίας που θίγονται στο κείμενο δημιουργούν πλειάδα ενδιαφερόντων που μπορούν να προσελκύσουν όχι μόνο ενήλικους αναγνώστες αλλά και μαθητές διαφόρων ηλικιών. Έτσι, ένα δεύτερο σημείο προετοιμασίας είναι η επιθυμία μας να προσεγγίσουμε το σαιξπηρικό έργο με τρόπο που να απευθύνεται τόσο στους μικρούς αναγνώστες του δημοτικού σχολείου όσο και στους μεγαλύτερους μαθητές του γυμνασίου και λυκείου. Τέλος, βασική μας επιδίωξη είναι να προτείνουμε τρόπους για την προώθηση της φιλαναγνωσίας και τη δημιουργία κινήτρων για ανάγνωση χρησιμοποιώντας όχι μόνο ποικίλες εκδοχές του κειμένου – διασκευές για παιδιά στα ελληνικά, σύγχρονη μετάφραση του πρωτότυπου κειμένου, κείμενο στα αγγλικά – αλλά και διαφορετικά μέσα: ξενόγλωσσες κινηματογραφικές ταινίες, βιντεοσκοπημένες θεατρικές παραγωγές και ταινίες κινουμένων σχεδίων βασισμένες πάνω στην Τρικυμία, ελληνόγλωσσες ή ξενόγλωσσες κινηματογραφικές ταινίες όπως και ταινίες κινουμένων σχεδίων που δεν αναφέρονται στην Τρικυμία, μεταφορά της Τρικυμίας σε κόμικ, καθώς και μουσική που γράφτηκε με ένασμα την ιστορία του μεγάλου δραματουργού.

Με βάση τις τέσσερις θεματικές γωνίες που έχουν διαμορφωθεί στην αίθουσα δημιουργούνται τέσσερις ομάδες συμμετεχόντων. Ζητάμε από την κάθε ομάδα να δημιουργήσει μια *παγωμένη εικόνα* σχετική με το θέμα της. Το υλικό της καθεμιάς αποτελείται από το οπτικοακουστικό υλικό που έχει δοθεί αλλά και από τις γραπτές καταθέσεις όλων των συμμετεχόντων, οι οποίες έχουν ενσωματωθεί στη θεματική γωνία όπου ανήκουν.

Όλες οι ομάδες παρουσιάζουν το θέμα τους προσθέτοντας επιπλέον τεχνικές: *ανίχνευση σκέψης, τίτλους, εξωτερικό αφηγητή, συλλογικό χαρακτήρα*. Άλλοτε το θέμα είναι εμφανές άλλοτε υποφώσκει. Τότε περνάμε στη δεύτερη φάση, την κυρίως αναγνωστική, όπου θα γίνει καθαρό το θέμα που αναλογεί σε κάθε ομάδα: Κάθε ομάδα αναλαμβάνει να διαβάσει το δικό της απόσπασμα. Κάθε απόσπασμα, βέβαια, επιλέγεται έτσι ώστε να διατηρείται η χρονική ακολουθία της ιστορίας. Το απόσπασμα αυτό καλείται να το παρουσιάσει στις υπόλοιπες ομάδες μέσα από την χρήση τεχνικών δραματοποίησης. Προτείνουμε τις *παγωμένες εικόνες*, τη *συνέντευξη* και το *περίγραμμα χαρακτήρα* του βασικού ήρωα της ομάδας και γραπτές δραστηριότητες το *γράμμα σε ρόλο* ή το *ημερολόγιο*. Βέβαια, οποιαδήποτε πρόταση – ή συνδυασμός τεχνικών – είναι ευπρόσδεκτη. Μαζί με το κείμενο, όμως, σε κάθε ομάδα δίνεται επιπλέον υλικό που βοηθά στη νοηματοδότηση και στην ανάλυση μεζόνων ζητημάτων της Τρικυμίας και της ζωής γενικότερα. Πιο συγκεκριμένα:

Η πρώτη ομάδα έχει ως θέμα της την *προδοσία*. Βασικός της ήρωας είναι ο Πρόσπερο. Δίνεται το πρώτο απόσπασμα του πρωτότυπου και του διασκευασμένου για παιδιά βιβλίου της Τρικυμίας όπου ο Πρόσπερο αποκαλύπτει στην κόρη του την όλη ιστορία τους (Σαίξπηρ 1993: 55-60, Σαίξπηρ 1996: 8-9). Μαζί με αυτό δίνεται απόσπασμα από την ταινία κινουμένων σχεδίων «Ο βασιλιάς των λιονταριών» (Minkoff & Allers 1994), όπου παρουσιάζονται δύο αδέρφια-λιοντάρια, γνωστά στα παιδιά. Συγκεκριμένα το σημείο που ο ένας αδερφός (Σκαρ) προδίδει τον αδερφό του και βασιλιά (Μουφάσα) γιατί επιθυμεί τον θρόνο.

Η δεύτερη ομάδα έχει ως θέμα της την *ελευθερία*. Βασικός της ήρωας είναι ο Άριελ. Μαζί με το απόσπα-

σμα του βιβλίου όπου παρουσιάζεται για πρώτη φορά ο Άριελ στον Πρόσπερο μετά την τρικυμία (Σαίξπηρ 1993: 61-67) και εικόνες από το παιδικό βιβλίο, δίνεται επιπλέον κινηματογραφικό υλικό: η ίδια σκηνή της ταινίας της Τρικυμίας όπου το αέρινο πνεύμα ζητά την ελευθερία του (Ταγμορ 2010) όπως και η σκηνή όπου ένα άλλο μαγικό πνεύμα, γνωστό στα παιδιά, αποζητά την ελευθερία του: το Τζίνι από το μαγικό λυχνάρι του «Αλαντίν» (Clements & Musker 1992). Τίθεται ένα καίριο ερώτημα: αν ο Άριελ είναι ο «καλός σκλάβος» του Πρόσπερο από δουλικότητα ή αν η σύμπραξη με τον αφέντη του έχει ως στόχο του την απόκτηση της ελευθερίας του (Nixon 1987: 557-78).

Η τρίτη ομάδα έχει ως θέμα της τη *διαφορετικότητα*. Βασικός της ήρωας είναι ο Κάλιμπαν. Δίνουμε στην ομάδα το απόσπασμα όπου ο Πρόσπερο μόλις έχει αφήσει τον Άριελ και τη Μιράντα και συναντά τον Κάλιμπαν (Σαίξπηρ 1993: 69-72). Τίθεται το θέμα της αποικιοκρατίας στην Τρικυμία και δίνεται απόσπασμα από τη σχετική κριτική του Μάριου Πλωρίτη (Πλωρίτης 2002: 305-307). Επιπλέον, δίνονται δύο κινηματογραφικά αποσπάσματα που αφορούν την αποικιοκρατική πολιτική: η ισπανική ταινία «Μετά τη βροχή» (Bollaín 2010) και η ταινία κινουμένων σχεδίων «Ποκαχόντας» (Gabriel & Goldberg 1995).

Η τέταρτη και τελευταία ομάδα έχει ως θέμα της τον *πόθο για την εξουσία*. Βασικός της ήρωας είναι ο Αντόνιο. Μαζί με το απόσπασμα του κειμένου όπου ο Αντόνιο σχεδιάζει μαζί με τον Σεβαστιάνο να σκοτώσουν το βασιλιά Αλόνσο (Σαίξπηρ 1993: 93-100) και εικόνες από το παιδικό βιβλίο (Σαίξπηρ 1999: 7) δίνεται απόσπασμα από την κριτική του Πλωρίτη σε σχέση με το θέμα της εξουσίας (Πλωρίτης 2002: 300-302). Τέλος, δίνεται απόσπασμα από την ταινία Άμλετ, όταν παρουσιάζεται το φάντασμα του πατέρα του Άμλετ που τον πληροφορεί για τη δολοφονία του από τα χέρια του αδερφού του (Branagh 1996).

Οι ομάδες παρουσιάζουν τα αποσπάσματά τους συνδυάζοντας στοιχεία και τεχνικές. Δίνεται η υπόθεση της Τρικυμίας μέσα από προσωπικές νοηματοδοτήσεις, εμπειρίες και σκέψεις. Οι συμμετέχοντες συνδυάζουν τα μεταξύ τους στοιχεία, προτείνουν καινούρια, εμβαθύνουν σε λεπτομέρειες, προβαίνουν σε δικές τους διδακτικές προτάσεις. Όλοι προσφέρουν τις δικές τους καταθέσεις. Όλες οι καταθέσεις οδηγούν σε ένα πιο μακρινό ταξίδι δημιουργίας και αναζήτησης. Και το ταξίδι της Τρικυμίας θα συνεχιστεί για τον καθένα στο δικό του νησί, στη δική του τάξη, στη δική του ομάδα.

Σημειώσεις

¹ Η συνολική έρευνα είχε διάρκεια δύο χρόνια και διατίθεται ολόκληρη. Κατσαρίδου, Μ. (2011), *Η μέθοδος της δραματοποίησης στη διδασκαλία της λογοτεχνίας*. (διδακτορική διατριβή, ΠΤΔΕ, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 2011). Διαθέσιμο στο <http://invenio.lib.auth.gr/record/127351/files/GRI-2011-7351.pdf>

² Ο Πλωρίτης σημειώνει: «Ένα καινούριο θέμα, όμως, προβαίνει στην Τρικυμία: ο αποικισμός ή αποικιοκρατία. Μοναδικός κάτοικος και άρχοντας του νησιού ήταν, πριν, ο ‘άγριος’ Κάλιμπαν. ‘Είναι δικό μου το νησί’ λέει στον Πρόσπερο ‘και εσύ μου το πήρες’ (I, 2, 331). Κι όχι μόνο του το πήρε, αλλά τον έκανε σκλάβο του. Θύμα σφετερισμού, ο Πρόσπερος, έγινε με τη σειρά του σφετεριστής ο ίδιος. Βέβαια, ο νέος ‘κύριος’ του νησιού ‘εκπολίτισε’ κάπως τον Κάλιμπαν, του έμαθε να μιλάει, αλλά ξαναλέει ο ‘πρωτόγονος’: ‘...τ’ όφελός μου μόνο είναι που ξέρω να σε καταριέμαι’ (I, 2, 367)» Πλωρίτης, Μ. (2002). *Ο πολιτικός Σαίξπηρ, Η τραγωδία της εξουσίας*. Αθήνα: Καστανιώτη, σ. 305.

3. Κάποιοι μελετητές υποστηρίζουν ότι το νησί του ναυαγίου είναι στη Μεσόγειο, κάπου μεταξύ της Νάπολης και της Τυνησίας και εικάζουν ότι είναι η Στρόμπολη Da Mosto, F. (συγγραφέας). (Μάιος, 2012). *Shakespeare in Italy, Land of Fortune/ Επεισόδιο 2*. [BBC], London: Public Broadcasting Service.

Βιβλιογραφία

- Άλκρηστις (1989). *Το αυτοσχέδιο θέατρο στο σχολείο*, Προετοιμασία για τη δραματοποίηση. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Άλκρηστις (2008). *Μαύρη αγελάδα άσπρη αγελάδα, Δραματική Τέχνη στην Εκπαίδευση και Διαπολιτισμικότητα*. Αθήνα: Τόπος.
- Αποστολίδου, Β., Καπλάνη, Β. & Χοντολίδου Ε. (επιμ.) (2002). *Διαβάζοντας λογοτεχνία στο σχολείο... Μια νέα πρόταση διδασκαλίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δάρδανος.
- Αυδή, Α. & Χατζηγεωργίου, Μ. (2007). *Η τέχνη του Δράματος στην Εκπαίδευση, 48 προτάσεις για εργαστήρια θεατρικής αγωγής*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

- Κανατσούλη, Μ. (1997). *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Καραγιώργος, Π. (1992). *Σαίξπηρικά Μελετήματα*. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδερφών Κυριακίδη.
- Κατσαρίδου, Μ. (2011). *Η μέθοδος της δραματοποίησης στη διδασκαλία της λογοτεχνίας*. (διδακτορική διατριβή, ΠΤΔΕ, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 2011). Διαθέσιμο στο <http://invenio.lib.auth.gr/record/127351/files/GRI-2011-7351.pdf>
- Κουρετζής, Α. (1991). *Το θεατρικό Παιχνίδι: Παιδαγωγική θεωρία, πρακτική και θεατρολογική προσέγγιση*. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Κροντήρη, Τ. (2002). *Ο Σαίξπηρ, Η Αναγέννηση κι εμείς, Σαίξπηρική βιβλιοθήκη*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Λεμπάν, Λ. (1998). *Η Σοφί ταξιδεύει*, (μετ. Μ. Παπανδρέου). Αθήνα: Κέδρος.
- Μητακίδου, Σ. & Τρέσσου, Ε. (2007). *Να σου πω εγώ πώς θα μάθουν γράμματα, Τσιγγάνες μιλούν για την εκπαίδευση των παιδιών τους*. Αθήνα: Καλιδοσκοπείο.
- Μπλάκερ, Τ. (2005). *Και ταξίδι μαγικό με τη Μάγια το τολμά*, (μετ. Ρ. Μπουμπουρή). Αθήνα: Ψυχογιός.
- Παπαγεωργίου, Ε. (2002). *Θεατρικό Παιχνίδι I και II*. Θεσσαλονίκη: Υπηρεσία Δημοσιευμάτων. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Πλωρίτης, Μ. (2002). *Ο πολιτικός Σαίξπηρ, Η τραγωδία της εξουσίας*. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Σαίξπηρ, Ου. (1993). *Η Τρικυμία*, (μετ. Τ. Ρούσσος). Αθήνα: Δωδώνη.
- Σαίξπηρ, Ου. (1996). *Η Τρικυμία*, (μετ. Α. Βαρελά). Αθήνα: άγκυρα.
- Σαίξπηρ, Ου. (1998). *Η Τρικυμία*, (μετ. Χ. Μπάμπου-Παγκουρέλη). Αθήνα: Δωδώνη.
- Σαίξπηρ, Ου. (1999). *Η Τρικυμία*, (μετ. Μ. Αγγελίδου/ διασκ. Α. Κ. Μπένεντιους). Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Τριβιζάς, Ε. (1985). *Ο Ναυαγός Κοκκινότριχης*. Αθήνα: Κέδρος.
- Banks, J. A. (2004). *Εισαγωγή στην Πολυπολιτισμική Εκπαίδευση*. (επιμ. Ε. Κουτσουβάνου, μετ. Ν. Σταματάκης). Αθήνα : Παπαζήση.
- Bloom, H. (1998). *Shakespeare: The Invention of the Human*. New York: Riverhead Books.
- Kincheloe, J. L. & Steinberg, S. R. (1997). *Changing Multiculturalism*. Philadelphia: Open University Press.
- Neelands, J. & Goode, T. (2000). *Structuring Drama Work, A handbook of available forms in theatre and drama* (2η έκδοση). Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Toole, J. (1992). *The process of Drama, Negotiating Art and Meaning*. London: Routledge.
- Shakespeare, W. (1997). *La tempestad* (2η έκδοση), (μετ. Instituto Shakespeare/M. Conejero). Madrid: Catedra.

Οπτικοακουστικό Υλικό

- Allers, R. & Minkoff, R. (Σκηνοθεσία). (1994). *The Lion King*. United States: Walt Disney Feature Animation.
- Branagh, K. (Σκηνοθεσία). (1996). *Hamlet*. United Kingdom/United States: Columbia Pictures.
- Clements, R. & Musker, J. (Σκηνοθεσία). (1992). *Aladdin*. United States: Walt Disney Feature Animation.
- Da Mosto, F. (Συγγραφέας). (Μάιος, 2012). *Shakespeare in Italy, Land of Fortune/ Επεισόδιο 2*. [BBC], London: Public Broadcasting Service.
- Gabriel, M. & Goldberg, E. (Σκηνοθεσία). (1995). *Pocahontas*. United States: Walt Disney Feature Animation.
- Greenaway, P. (Σκηνοθεσία). (1991). *Prospero's Books*. United Kingdom/France: Miramax Films.
- McKennitt, L. (Συνθέτρια). (1994). *The mask and the mirror* [Records album]. Germany: Quinlan Road Music Ltd.
- Nyman, M. (Συνθέτης). (1991). *Prospero's Books* [Soundtrack album]. United Kingdom: Abbey Road Studios.
- Shakespeare, W. (Συγγραφέας). (Φεβρουάριος, 1980). *BBC Television Shakespeare/ Επεισόδιο The Tempest*. [BBC], London: Public Broadcasting Service.
- Shakespeare, W. (Συγγραφέας). (Νοέμβριος, 1992). *Shakespeare: The Animated Tales/ Επεισόδιο The Tempest*. [BBC], London: Public Broadcasting Service.
- Taymor, J. (Σκηνοθεσία). (2010). *The Tempest*. United States: Miramax Film.

Η **Μάρθα Κατσαρίδου** είναι δασκάλα σε σχολείο διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Η διδακτορική διατριβή της (Α.Π.Θ.) εξετάζει τη μέθοδο της δραματοποίησης στη διδασκαλία της λογοτεχνίας. Υπότροφος του Ωνασείου Ιδρύματος, σπούδασε Θέατρο στην εκπαίδευση (MA, Goldsmith's College) και υποκριτική (Κέντρο Θεατρικής Έρευνας Θεσσαλονίκης). Έχει σχεδιάσει θεατροπαιδαγωγικά προγράμματα για το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, τα Διεθνή Φεστιβάλ Κουκλοθεάτρου και Παντομίμας Κιλκίς και Κύπρου και το Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση, στο οποίο είναι αντιπρόεδρος. Έχει συνεργαστεί ως εμπνευστήρια με τα National Theatre και Tricycle Theatre (Λονδίνο), με πολιτιστικούς συλλόγους και σχολεία, και ως ηθοποιός σε παραστάσεις. Άρθρα της έχουν δημοσιευτεί σε διεθνή περιοδικά.

Ο **Koldobika G. Vio** (Μαθητής του Georges La Ferriere, Καναδάς) είναι ένας από τους βασικούς εκπροσώπους της Παιδαγωγικής της Έκφρασης στην Ισπανία, όπου δίνει μαθήματα και σεμινάρια. Αποφοίτησε από το Παιδαγωγικό Τμήμα του Universidad del País Vasco. Διδάσκει στο Μεταπτυχιακό Τμήμα Κοινωνικού Θεάτρου στα Πανεπιστήμια Ramon Llull στη Βαρκελώνη και Porto στην Πορτογαλία. Έχει σκηνοθετήσει και συμμετάσχει σε διάφορες θεατρικές παραστάσεις. Έχει εργαστεί σε διάφορες χώρες: Παλαιστίνη, Ελ Σαλβαδόρ, Νικαράγουα, Γουατεμάλα, Βραζιλία, Νότιο Αφρική. Δίδαξε Θέατρο Δρόμου και Κουκλοθέατρο στη Δραματική Σχολή του ΚΘΒΕ. Είναι μόνιμος συνεργάτης του Φεστιβάλ Κουκλοθεάτρου-Παντομίμας του Κιλκίς. Έχει εκδώσει τρία βιβλία σχετικά με το Θέατρο στην Εκπαίδευση. Είναι μέλος του Δ.Σ. του Δικτύου.

